

АНА ТІЛІ

Ғалим Тазаев

1990 жылғы
наурыздың 22-сінен
бастап шығады

Жапандағы жалғыз тау

Қазақ топырағында табиғаттың таңғажайып құбылыстары сирек емес қой. Біразын білеміз. Дегенмен жаратылыс жағынан жалпақ жұртқа әлі де беймәлімдеу, келбетін атамағанда жұмбақ бітімі түрлі қиялдарға жетелейтіні кездеспей қалмайды. Сондайда кенеттен көкжиектен алдан шыға келгенде тамсанып-таңырқауда шек болмай жатады. Әдетте, әсіресе ұшы-қиырсыз далалық қалыпта көрініп елестейтін Арқада ұшырасуы ғажап әсерге бөлер еді. Соның бірін сағым ойнаған, ұзақ аңызықтан сарғайған құла түзде құдыретті, өзі қондыра қойғандай оқшау көріністі Алматы-Астана жолы бойында сапарға шыққандар күнбе-күн көріп те жүрміз. Әйткенмен, дәлірек айтқанда Ақшатау маңындағы сайын жазықта бір-бірімен құшақтасқан адыр-қыратта, бел-белестен дара қияқтанған тау елеусіз қала береді көбіне.

Бөлекше тұрпатына орай атауы қандай ғажап десеңізші. Оның өзі бір хикаят дерлік. Осынау жаратылыстың жұмбақтығына сай ат қойған ата-бабалар тапқырлығына тағы бір куә боласың. Тұсынан алғаш өтіп баратқанда еріксіз қадала көз тіккенімізді сезген серіктер «Әйгілі Толағай осы» дегенде елең еткеніміз есте. Құлақтан кетпей, кеудеде жатталып қалған сол аңыз еске түсіп, табан астынан небір тәтті қиял шалқытып, жан сүйсінтіп өткен. Ал сол ауыздан-ауызға жеткен әңгіме былайша баяндалар еді.

...Есте жоқ ескі заманда бір ананың жалғыз ұлы болыпты. Оның туа салы-сымен күн санап өскен күш-қайратына ешкім тең келмепті.

Күндердің күнінде екі-үш жыл қатарынан қар түспей, жауын тамбай ел күйзеліске ұшырапты. «Апырым-ай, мына жапанда қыста баурайына қар, жазда басына бұлт үйіріп жер құтын келтірер биік төбе де болмады-ау» деп күрсінген үлкендер уайымы құлағына жеткен әлгі алып бала Алтайдың ба, әлде Тарбағатайдың ба, көп шыңының біреуін арқалап ауыл маңына жеткізген екен дейді. Таумен қоса жауын да толассыз құя келіпті. Шаршаған бала арқасындағы құз астынан шығуға шамасы келмей үстін басып қалады. Сол ұланның аты Толағай болуынан тау да солай аталыпты.

Толағай атты таулар Марқакөл, Торғай, Жаңаарқа аймақтарында да кездеседі. Қайда да, қалайда да мұндай биіктердің бітім бөлектігі бірден байқалады. Қай өлкеде де, жалпақ далада көк жүзіне жеке шаншылған шоқы шынымен әлдеқайдан әкеліп төңкерілгендей көрініп тұрады. Қарағанды аймағының Шет ауданы аумағындағы Толағай басына көтерілгенде көз жетер өңір алақанға салғандай төменде көсіліп жатады. Ол ол ма, шалқар жазықтан асып көкжиектен көксеңгірленетін Тағылының, Ортаудың, Бесшоқының, Ақшатаудың, Ақжалдың жоталары жонына шейін шалынады. Төскейі құлашы кең жайылған жазира. Тағы қайрандығы сол, Балқашқа қарайғы шөлейттеу, құмдауыт тақыр жер реңі Ақсу-Аюлы беткейінен бері шүйгінді, құнарлы атырапқа ұласады. Аңыздағыша арқалаған тау соңынан ілесе келгендей басын бұлт айналып, қойын-қойнауын қар толтыратын осы тұс жазы жаңбырсыз, көктемі нәрсіз болмайды. Жер-су аттарына байланысты аңыз-ертегілерге айналған хикаялар көп қой. Тілтанушылар тарапынан толағай сөзінің көне түп тамыры монғол тілімен төркіндес жеке, жалаңаш, тақыр, қу бас, толассыз соққан жел сияқты түрлі мағына беретіні айтылады. Монғолияда да Толгой атты жерлер бар делінеді. Ескі тілімізге бір табан жақын болған ақын атамыз Дулаттың «Төрт түлікке толтырды, толағай тұлдыр қыратты» деген жыр жолдарының бұлайша өрнектелуі тегіннен-тегін емес шығар. Аты ертегідей сұлу тау тура көне түріндегі мағынаны білдіруіндей жақпар-жақпар тасты, өзге көзге ілігері жоқ жұтаң төбе. Бәлкім, сондықтан соған байланысты қойылған шығар. Әйтсе де аңыз дегенімізбен, елі үшін жақсылық жасауға жанын пида еткен өрен есіміне астастырыла аталды ма деген ой да оралады. Онда баяндалуынан айнымай жапанда пайда болған ерек бейнесі соған меңзетті ме екен дейсің. Кім біледі, біреулер байқар, біреулер байқамас Ақшатау мен Ақсу-Аюлы аралығындағы осынау таудың жүрек тербетерлік жұмбақ сыры ынтығарлық-ақ. Алайда, амал не дерсіз, бүгінде олай-бұлай ағылған жолаушылар оған көз тоқтатпай өте шығады. Аңыз-ертегі естіп, оқып, көкейге тоқып өспеген, өлке тылсымына өгей ұрпаққа көп төбенің бірі көрінеді. Өзінің «Толағай» дастанында Әбділда Тәжібаев:

Ауысыпты заман талай,
Аталғалы тау Толағай...

Соны үлкендер ертегі еткен.

Алыпты тау басып жатқан,

Ана сүтін тас боп қатқан,

Көреді әлі өткен, кеткен, – деп жырға қосқандай қандай жер екенін анадайдан аңғартар арнаулы белгі-тақтайша орнатылып қойылса, біреу болмаса біреу халық аңызындағы қасиетті тауға сүйсіне қарап аялдар ма еді, талай замандардан ауыздан-ауызға көшкен ерлігі көңіл толқытар ма еді дейсің. Бүгінгі толқынға мұны білгеннің пайдасы болмаса, зияны болмасы хақ, әрине.

Әйткенмен, бұдан гөрі де мынадай ой мазалайды. Айналамыздағы табиғат жаратылысының көз алдыда танығысыз өзгеруі кезінде мұндай күйінішті күй Толағай басына да келуі қаупі жоқ еместігіне сенім аз. Өйткені, көріп-көніп келеміз, ішіміз удай ашып келеді. Мәселен, біз туып-өскен Нұра жақтағы Көкөзек ауылының қариялары жанындағы төбе сыры туралы, яғни, басына Қолаң атты қыздың жерленуіне байланысты солай аталып кетуін әңгімелеп отырушы еді. Халық ақыны Қайып Айнабеков те ескілік ғұрып құрбаны болушы жігіттің сырттаны Кертінді мен Қолаң сұлудың адал махаббатын ардақтауға «Қолаң» дастанын арнағаны мәшһүр. Міне, осы төбе бір күні аяқ астынан қазылып, қиыршық тасы жол төсеуге әкетіле бастады. Үлкендердің ел аузындағы төбені бұзуға реніші қаперге алынбады. Мектептегі балаң кезіміз ғой, біздің де өз тарапымыздан қарсылық білдірмекке жүк көліктері жолына топырақ үйіп, тас төгіп, шұңқырлар қазып тастауымыздан түк шықпады. Ақыры төбе түбіне дейін қопарылып, еш жұрнағы қалмады. Төбе өшуімен бірге Қолаң аты да ұмытылды. Осылайша ел-жер тарихын елемеу кесірі жоғарыда аталғандай Толағайға да тимей кетпеуіне алаңдарлық жай бар. Астана-Алматы күре жолы салына бастағаннан бері тасы мен қиыршығын қолдануға көз тігілді. Ауыз бір салынса, мол салынып тоқтатуы қиын соғары анық. Демек, тауды қаз-қалпында сақтау мәселесі ерекше ескерілу қажеттігін баса айтпасқа болмайды

Сондай-ақ, есте тұтуға лайық жайттың бірі – Толағай ғаламат, ғажап көрінісімен ғана қызықтырмайды. Оның баурайында, дәлірек айтсақ Тағылыға қарай 10-12 шақырым тұста тас қоршаулы обалар жұрнағы көрінеді. Академик Әлкей Марғұлан өзі бастап қазба жұмыстарын жүргізіп, зерттегенде одан табылған алтынмен аптаулы сырғалар, әшекейлі моншақтар, құмыралар, басқа да бірқатар тұрмыстық заттар қола дәуірі кезеңіне жататынына қарағанда адамдардың ежелгі мекені екені аңғарылады. Бабалар ізіне куәгер, тарихи мәні бар ғибадатханаларды қорғау тағы бір назар аудартарлық мәселе дер едік. Толағай көрінсе, бізге алыс қиырдан тау арқалап, туған топырағына жеткізіп жығылған бала елестейді. Мәселе аңыз екендігінде ғана емес. Мәселе елін сүйеге, еліне пейілі мен мейірін төгуге аянбауға бөлейтін сәулетті әңгімелі таудың өлкеміз көркін келбеттендіріп тұруы

екендігінде десек, оны елеусіз етпеу, таныстыру мен таныту, сақтау мен қорғау керектігі өзінен-өзі туындайды.

Кезінде бұл жай туралы бір көтерген едік. Қарап отырсақ ешқандай елеу-ескеру болмапты. Қайта айналып соғуымыз сондықтан. Ой салынар деген үзілмес үміт тағы.

«Біздей тарихы жоқ халыққа ертегіге қарап, ертеде бабалармыздың өткен тіршіліктерін жормалдауға болады» –деп Ахмет Байтұрсынұлының жазуындай осынау тау соның бір парағы дерліктей. Ертегілер де жайдан-жай тумаған. Тамыры тұңғыық тарих. Бізге жеткен бұл аңыздың оқиғасымен атасып жатуы кереметтігі де сонда ма деп ойлайсыз. Толағай атты тамаша ертегінің елесі барын ел біле түссе, қандай жақсы. Рухани нәріміздің көзінде мұндай ескеркіш әлемде сирек шығар. Оны сақтау, таныстыру қолға алынса, шатыр тігіп, қона жатып атпен асықпай аралауға немесе жүрдек көлікпен тамашалауға мүмкіндікі жасалса, экологиялық туризмнің қызғылықты нысанасына айналғалы тұрғаны тағы бар.

Сонымен Алматы мен Астана аралығындағы ұзақ жолдағы жалпақ дала төсінде еріксіз аялдатып, қызықтырар осындай тау барын біліңіз.

Тоқтаңыз, танысыңыз...

Айқын Несіпбай